

mål¹+mæle

Thi kendes hermed for rette skrivning at være

Dansk retskrivning går meget længere tilbage end Sprognævnet. Faktisk flere hundrede år. Men hvad har de ortografiske stridspunkter været, før vi fik Majonæsekrigen? Hvem havde magten, og hvor langt rakte den? Henrik Galberg Jacobsen serverer cremen eller kremen fra sin disputats om dansk retskrivnings historie s. 6.

På tinge: Fra stenografi til elektronisk talegenkendelse

Anne Jensen fortæller om automatiseringens fordele og ulemper i forhold til den manuelle fastholdelse og efterredigering af folketingsdebatterne, før de offentliggøres i Folketings-tidende. Læs s. 16.

Kønt stof

Lækkert øl og sex – og mere mand. Lars Brink skriver om stof- og tingsbetydning s. 22.

Hvor går Jens og Kirsten hen, når de går ud?

Birgit Eggert fortolker nye og gamle fornavnestatistikker og opdager en historisk tendens. Se analysen s. 26.

Ordet til året

Årets ord 2009 er fundet, og vi kårer desuden Årets udtryk. Kampagnen genopfinder sig selv i samarbejde med Statsradiofonien. Læs mere om hvordan, og få svaret og analyser af en række af årets ord s. 31.

Sprogligheder	2
Ret og retskrivning fra enevælde til sprognævn	6
Fagre, aktuelle verden	16
Stof og køn	22
De hyppigste navne bliver sjældnere	26
Årets ord og udtryk 2009	31

Sprogvidenskab er for folk, der har pedanteri nok til matematikken, men ikke intelligens nok. (Gauss til W. von Humboldt, ifølge Kehlmanns *Opmålingen af verden*).

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Ændrede stednavne

Inden for de sidste 5-6 år er der i tv og aviser begyndt at dukke ændrede bynavne op. Jeg kan nævne *Beijing* i stedet for *Peking*, *Mumbai* i stedet for *Bombay*. Hvem har pludselig fundet ud af, at aviser og tv nu skal bruge disse navne? Det kan vel ikke være de pågældende landes regeringer, der har fremsat ønske om ændrede navne – de kender jo sikkert slet ikke de danske navne. Det mærkelige er, at vi ikke har ændret *Rom* til *Roma* eller *Venedig* til *Venezia*. Jeg er klar over, at der gennem historien er foregået ændringer af bynavne. Vi siger jo ikke mere *Genf*, *Mailand* og *Neapel* (tyske navne), men *Genève*, *Milano* og *Napoli*. Kunne I ikke være så venlige

at finde ud af historien bag medier-nes ret pludselige indførelse af *Beijing* og *Mumbai*?

Jens Carstensen,
 Frederiksberg

! Vi bevæger os ind på det område, man i navneforskningen kalder *eksonymi*. Eksonymer er navne på steder, der bruges uden for (*eks-*) det sted, navnet betegner, og som har en anden form end den lokale, *endonymet* (*endo-*: 'inden for'). Italienerne omtaler fx München som *Monaco*, og vi selv Nippon som *Japan*.

Det er kun udvalgte navne, der i tidens løb har fået tilsvarende eksonymer, nemlig hvis de var relevante for de fremmedsprogede. Hvad der er relevant, afhænger ofte af størrelsen (jf. fx *Moscow* for *Москва*), andre gange er det beliggenheden, der gør, at selv relativt små lokaliteter har egne former i nabolandet – eller nærtstående lande (islændinge kalder fx trofast Odense for *Óðinsvé* og Roskilde *Hróarskelda*, som ligner de oprindelige danske former). Hvis navnet indeholder appellativiske elementer, gør det det nemmere for et eksonym at opstå og overleve, jf. fx *Engelsborg* (*Castello di Angelo* i Rom) og *Eiffeltårnet* (*Tour d'Eiffel*).

Det er en international tendens, at vi tilnærmer os de lokale udtaler og skrivemåder af relevante stednavne. På tysk er fx *Neu York* på retur, engelsktalende bruger i stigende grad

Koblentz for *Coblentz*, og faktisk er *Venezia* på dansk ved at æde sig ind på *Venedig*, hvis man skal dømme efter sprogbrugen på nettet, hvor *Venedig* kun er lidt mere brugt end *Venezia*, fx: "Billige fly til Venezia", "Fra Alperand til Venezia via Gardasøen". Stednavnestoffet er altså tilsyneladende ved at blive "af-eksonymiseret", ikke bare i dansk, idet der næppe er mange eksempler på, at nye eksonymer opstår som modvægt til de "tabte".

Der kan tænkes mindst tre grunde til, at eksonymer erstattes af endonymer:

- (1) Respekt eller politisk korrekthed, koblet med lokale bestræbelser
- (2) Globalisering
- (3) Påvirkning fra internationalt engelsk

Mumbai-eksemplet er en lidt anden problematik end *Beijing*, som er et kerneeksempel på af-eksonymisering: Erstatningen af *Bombay* med *Mumbai* er nemlig en simpel navneændring, som rent faktisk udgår fra landets regering, i lighed med de ældre eksempler *Siam* → *Thailand* og *Ceylon* → *Sri Lanka*. Her skal der gode grunde til at ignorere den officielle navnereform, som fandt sted i 1995.

En vis påvirkning udgår fra de lokale regeringer, som fx i tilfældet Kina og Elfenbenskysten, men selvfølgelig er det ikke en direkte påvirkning af journalister m.m., men derimod ofte noget, der foregår via internationale organer som FN. Samme FN har dog erkendt, at eksonymerne kan betragtes som en del af et sprogs kulturelle arv (i lighed med *Max Bjævermose*, *Peter Pedal* og *Georg*

Gearløs?), så det næppe er ønskværdigt at erstatte alle eksonymer med deres endonymer.

KF

? Retskrivningsprøve efter 9. klasse

Jeg har med interesse læst Anne-Mette Bjerrings indlæg og Carsten Elbros svar i *Mål og Mæle*, nr. 3, 2009. Jeg er meget begejstret for opgavetyperen 'ret en tekst'. Formålet med denne opgavetype er, at elever skal kunne identificere fejl. Hvis elever ikke er i stand til at identificere fejl, så er det meget vanskeligt for disse elever at læse korrektur på egne produkter.

I Carsten Elbros svar står følgende hypotese: "Så man bliver dårligere til at stave svære ord ved at se dem fejlstavet". Jeg kan vanskeligt forestille mig, at man bliver en ringere staver ved at lære at rette fejl. (Forkortet af red.)

Venligste hilsener
Anette Engholm
Nærum

! Det er ikke nogen hypotese, at man bliver *dårligere* til at stave *svære* ord ved at se dem fejlstavet. Det er en veldokumenteret sammenhæng – se fx min bog *Forsøg med læsning* (2004, forsøg nr. 7) og Dixon & Kaminskas artikel "Is it misspelled or is it misspelled? The influence of fresh orthographic information on spelling", i tidsskriftet *Reading and Writing*, årgang 9 (1997), s. 483-498.

Måske kan vi mødes alligevel. For læg mærke til, at sammenhængen

drejer sig om svære ord. Det er ord, hvis stavemåde man i forvejen er usikker på. Der er mig bekendt ikke nogen nævneværdig staveeffekt af at se *lette* ord stavet forkert. Så man bliver formentlig ikke en ringere staver af at læse korrektur, hvis fejlene skal findes i ord, som man er sikker på stavningen af.

Der er store forskelle på, hvad der er *lette* og *svære* ord for eleverne i folkeskolen, og konsekvensen bliver derfor, at de dårlige staverer kan komme til at arbejde med opgaver, som gør dem mere usikre snarere end mere sikre staverer.

Vi er enige om, at det stadig er en sprogpædagogisk opgave at finde gode veje til at gøre eleverne opmærksomme på ord, de ikke er klar over, at de ikke kan stave rigtigt.

CE

? Fin på den

Når man er *fin på den*, hvad er det så for en *den*, man er fin på? "Næsen", svarede min kone spontant og stak sin yndige lille snude i vejret. Havde hun ret som sædvanlig?

Gorm Rasmussen
Dannemare

! *Være fin på den* tilhører et kompleks af konstruktioner, der rummer såkaldte *ekspletiver*. Det er konstruktioner med et "tomt" element, typisk et pronomen, der ikke som ellers står i stedet for noget. Der er mange typer, herunder de velkendte vejr-ligskonstruktioner (*det regner/stormer...*), sanseindtrykkonstruktioner

(*det støjer/støver...*), eller de såkaldte kløvninger (*det er mig, der snakker, i stedet for ukløvet jeg snakker*), samt en række enkeltstående udtryk som *den får med (øl og snaps); hvad er den af?; den går på nogen; den er i vinkel; alt, hvad den kan trække; gang i den; drive den af; give den som (fx minister); planke den; det kører for nogen; det hedder (fx me-te-o-ro-logisk)*.

I dansk og engelsk er også det gamle adverbium *dér/there* blevet ekspletiv: *Der er sne på taget, hvor bor der en læge?; der er rart på Ærø; sig hvad der skete*.

Dansk har ud fra vores foreløbige undersøgelser et inventar på minimum 150 enkeltstående etablerede ekspletivkonstruktioner. Hertil kommer en nyere type, som vi selv danner vha. ekspletiv-elementet *den*: *Jeg tror ikke på den her, hvor den nok henviser til en plan eller taktik, men ikke til noget bestemt ord*.

Udtryk med indholdstomt element befinder sig på overgangen mellem grammatikken og fraseologien (de faste ordforbindelser).

Når du og din kone med et – på dette punkt – helt ens sprog skændes lidt om fortolkningen af visse udtryk, er det i virkeligheden nærmest den oprindelige betydning, I diskuterer. Den kan være klar i visse tilfælde som *være på den; være fra den og fyre den af*. Her er der næppe tvivl om, at der oprindeligt var tale om hhv. *lokumsspanen, forstanden og kanonen*. Ekspletiver er formentlig opstået af normal pronominal brug med konkret henvisning. Men så snart pronominet er blevet tømt mere eller mindre for henvisning og har bidt

sig fast i sproget som en husket type, kan denne avle masser af nye udtryk, der aldrig har haft konkret henvisning. *Være fin på den* er utvivlsomt sådan et knopskud, hvori *den* aldrig har betydet noget konkret. Din kone har altså ikke ret.

At ekspletiverne (*den, det, der*) er tømt for henvisende betydning, vil ikke sige, at de er blottet for grammatisk funktion. Deres funktion (ifølge standardforklaringen) er at *udfylde* en plads i sætningen. Hvis der fx ikke var *det* i *det regner*, ville sætningen have tom subjektsplads. Dét kan de nord-europæiske sprog ikke »holde ud«, for den plads er jo normalt altid udfyldt – bortset fra i imperativer. Oldsprogene havde ikke noget »det«, og det har de sydeuropæiske heller ikke. *Piove* hedder det slet og ret på italiensk, når det regner. På de romanske sprog (undtagen fransk) er det helt normalt, at subjektspladsen står gabende tom.

Ekspletiverne kan også bringe større orden i sætningspladserne. Når vi i dag siger *det var en mand, der*

gjorde det frem for det ældre en mand gjorde det, skyldes det formentlig, at subjektspladsen oftest rummer en størrelse nævnt i den foregående sætning, mens nye størrelser oftest står senere i sætningen.

Håndfast betydning (men ikke henvisning) har det lille *der* i den såkaldte *der-kløvning*: I *der var en elev som forsvandt hver dag* viser *der-kløvningen*, at det var den samme elev, der hver dag skulle gøre sig interessant, mens den gamle *der-løse* konstruktion: *en elev forsvandt hver dag* er tvetydig.

Hvorfor danskerne ville have et ret intetsigende præpositionsled i *være fin på den* (oprindeligt ...*på det*), er svært at sige i dag, ca. 200 år senere (ældste kendte eksempel: 1849). Klart nok kan man ikke bare sige *være fin*, det ville være ubehageligt tvetydigt. Det væsentlige er, at man valgte at slå ind på en ekspletivkonstruktion, idet disse for længst var veletablerede, sml. fx det noget ældre *sidde kønt i det*, der kendes fra 1793.

Lars Brink og Ken Farø

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

Ret og retskrivning fra enevælde til sprognævn

Af Henrik Galberg Jacobsen

Sidste gang den officielle danske retskrivning blev ændret, var i 2004 da Danmarks retskrivningsmyndighed, Dansk Sprognævn, justerede kommareglerne og slog de to hidtidige kommasystemer, *traditionelt komma* og *nyt komma*, sammen til ét system. Der var da gået mere end 250 år siden myndighederne for første gang havde blandet sig i hvordan landets borgere skrev. Det var i 1739 da den daværende enevældige konge, Christian 6., som den første myndighedsperson pålagde lærerne i latinskolen (det senere gymnasium) at vænne deres elever til at stove ordentligt når de skrev på dansk, eller som det hed med den kongelige forordnings egne ord: vænne dem til "en god og brugelig *Orthographie*" i deres eget danske skriftsprog.

Retskrivningens rammer

Siden 1739 har myndighederne sat sig stadig tungere og bredere på borgernes retskrivning. Ikke alene er retskrivningsreglerne i tidens løb gjort langt mere omfattende og detaljerede end i Christian 6.s generelle indskærpelse af en "god og brugelig" retskrivning. Men kredsen af danskere som er blevet forpligtet til at følge den officielle retskrivning, er også blevet kraftigt udvidet.

Til at begynde med var det kun de ret få drenge der gik i latinskolen,

som var forpligtede. Senere blev også almue- og borgerskolerne (den senere folkeskole) og deres lærere og elever – nu både piger og drenge – inddraget. Det skete gradvis i løbet af 1800-tallet og kulminerede med udsendelsen af en ministerielt anbefalet retskrivningsordbog i 1872 og en stor retskrivningsbekendtgørelse i 1892 der gav detaljerede regler for næsten alt det som retskrivningsreglerne i den nugældende retskrivningsordbog også giver regler for. 1892-bekendtgørelsen gjaldt hele undervisningssektoren under universitetsniveau, dvs. både folkeskoler og gymnasier og både de offentlige skoler og privatskolerne.

Indtil sommeren 1948 var den officielle retskrivning stadig noget der strengt taget kun vedkom skolerne, og det var Undervisningsministeriet der udstedte de retskrivningsregler der skulle følges. Men i juli 1948 engagede også Statsministeriet sig i sagen og udsendte en bekendtgørelse der pålagde de ansatte i statstjenesten at følge den samme retskrivning som skolerne. Kommunerne og deres ansatte kunne derimod fortsat stove som de ville, ligesom også studerende på universiteter og andre højere læreanstalter stadig var hævet over forpligtelsen til at følge en bestemt retskrivning. Der var nu ikke ret mange der benyttede sig af mulig-

heden for at skeje ud ortografisk. De fleste bestræbte sig på at stave som de troede de skulle, dvs. sådan som de havde lært det i skolen, og sådan som det var foreskrevet i den gældende eller eventuelt foregående officielle retskrivningsordbog. Så da kommuner og amter mv. – sammen med Folketinget og domstolene – i *Retskrivningsloven* i 1997 også fik pligt til at bruge Sprognævnets officielle retskrivning, var det ikke noget der gav anledning til mærkbare ændringer rundt om på de kommunale kontorer mv.

Siden 1997 har altså hele det officielle Danmark skullet følge den samme officielle retskrivning. Privatpersoner og ikke-offentlige institutioner som fx aviser, forlag og andre firmaer og erhvervsvirksomheder kan derimod stadig skrive som de lyster. I praksis respekterer de dog også den officielle retskrivningsordbog som den norm de forsøger at følge. Når man alligevel kan støde på forskellige stavemåder af de samme ord i forskellige danske tekster, skyldes det først og fremmest to forhold. For det første er der inden for den officielle norm undertiden flere lige korrekte former af samme ord eller bøjningsform, fx *hefte/hæfte* og *hilsener/hilsner*. Det kommer jeg nærmere ind på nedenfor. For det andet er den danske retskrivning så svær at mange laver stavfejl selvom de forsøger at stave korrekt, og fx skriver "diskution" i stedet for *diskussion* og "hun protestere" i stedet for *hun protesterer*. Det kommer jeg ikke nærmere ind på her i artiklen.

Det var den kedelig(st)e historie om retskrivningen, den juridisk-ad-

ministrative historie om rammerne for den officielle retskrivning. Den handler først og fremmest om retskrivningsret og retskrivningspligt, og den kan fortælles næsten uden at komme i nærheden af de konkrete, "levende" ord og stavemåder eller de levende mennesker som i tidens løb har skubbet retskrivningen i den ene eller den anden retning.

Det bliver anderledes i de følgende afsnit, der også handler om sproget selv og *normerne* for korrekt retskrivning og om de personer og organisationer mv. der optræder som *aktører* i retskrivningshistorien.

Retskrivningens indhold – normer og problemer

Det kan diskuteres hvor mange forskellige officielle retskrivningsnormer vi har haft siden 1739. Det afhænger bl.a. af hvor store retskrivningsmæssige forskelle man skal kræve for at man vil tale om en ny norm. Jeg har i min retskrivningshistorie, *Ret og Skrift* (se nærmere sidst i artiklen), opstillet og beskrevet i alt 18 officielle normer (og 12 private) med Christian 6.s 1739-retskrivning som den første og med den nugældende 1986-retskrivning som den seneste. Jeg anser altså Sprognævnets første retskrivningsordbog, *Retskrivningsordbogen*, 1986 (den med *majonæsen*), for så forskellig fra dens forgænger fra 1955 at den etablerer en ny retskrivningsnorm, 1986-retskrivningen. De ændringer der blev indført med de nye udgaver af ordbogen i 1996 og 2001, er derimod så få og små at de kan regnes for justeringer inden for 1986-normen (fx i 1996

plastic > *plastic/plastik* og *milieu/miljø* > *miljø* og i 2001 *for resten* > *for resten/forresten* og *linie/linje* > *linje*).

Den første officielle norm

1739-retskrivningen er ikke fastlagt af myndighederne i detaljer, men kan eksemplificeres ved hjælp af den paragraf i Christian 6.s latinskoleforordning der handler om retskrivningen:

Der skal i alle Skoler være en Skrive-Mester, og dertil beskikkes enten en af Hørerne, som skriver en god Haand, eller en anden, som kand findes for billig Priis til at lære de Unge fra første Begyndelsen af at skrive ziirligen saa vel i Dansk, som Latine. Og skulle Lærerne have agt paa, at Ungdommen vænnes til en god og brugelig *Orthographie* i deres eget Sprog, hvilket saa vel ved *Exercitia*, som dennem i Dansk *dicteres*, som ogsaa udi det, som dennem foregives at oversette af Latin i Dansk, kand i agt tages.

Paragraffen viser hvordan vores første retskrivningsnorm håndterer forskellige retskrivningsproblemer som senere i historien bliver håndteret eller løst på en anden måde. Det drejer sig bl.a. om brugen af store og små begyndelsesbogstaver, om dobbelt- eller enkeltskrivning af vokaler (*hel* eller *heel?*), om brugen af stumme bogstaver og om stavningen af fremmedord.

Der er således skrevet stort begyndelsesbogstav i substantiverne (*Skoler*, *Ungdommen*) og aa hvor vi i dag har bolle-å (*Haand*, *paa*). Paragraffen har desuden stumt *d* i *kand*, bruger dobbeltvokal for at vise at vokalen er

lang (*Priis*, *ziirligen*), og staver fremmedord på udenlandsk (*ziirligen* med *z* og *Orthographie* med *th* = *t* og *ph* = *f*). Derudover har den flertalsform af verbet når grundledet står i flertal (*skulle Lærerne*, men *der skal* .. være en *Skrive-Mester*), den tilføjer slut-e efter en vokal for at vise at vokalen er lang i *Orthographie*, og den staver *oversette* med *e* og ikke *æ*.

Kommaerne er traditionelle grammatiske kommaer (kryds og bollekommaer) med et par "ekstrakommaer" af den slags som ville tælle som kommafejl i dag, fx *saa vel i Dansk*, som *Latine*. Og så er 1739-forordningen, hvad man ikke kan se her, sat med gotisk skrift (krøllede bogstaver), bortset fra fremmedord som fx *Exercitia* (øvelser) og *dicteres*, der i citatet ovenfor er kursiverede, men som i originalteksten er sat med latinske bogstaver.

Andre af tidens karakteristiske stavemåder må man uden for den korte retskrivningsparagraf for at finde eksempler på. Det gælder fx brugen af *gi-* og *ki-* (senere *gj-* og *kj-*) i ord som *giennem*, *begiærlig* og *kiøbe*. Og det gælder også skrivemåder med *i* (senere *j*) i ord som *betient* og *siunge* og med *ey*, *øy* (senere *ei*, *øi* og *ej*, *øj*) i ord som *Feyl* og *nøye*.

Løste og uløste problemer

De fleste af de nævnte retskrivningsproblemer finder deres løsning i løbet af de følgende århundreder. Hvornår det mere præcist sker i de enkelte tilfælde, fremgår af skemaet på den følgende side. Nogle af problemerne står dog stadig uløste – eller inkonsekvent løste – tilbage.

Det gælder fx brugen af e eller æ i ord med en kort æ-lyd. Her har det svinget frem og tilbage mellem e og æ i tidens løb, fx *Bierg* (1777) > *Bjærg* (1872) > *Bjerg/*Bjærg* (dvs. *Bjerg* anbefalet, men *Bjærg* også o.k.; 1892) > *Bjerg*/*Bjærg* (total ligestilling; 1904) > *bjerg* (1955). Også ved andre ord er udviklingen indtil videre standset ved en skrivemåde med e, fx *begge*, *hjelm*. Men i andre tilfælde er det æ-skrivemåden der er den korrekte i dag, fx *hjælpe*, *hæmme*, *næppe*. Og ved nogle ord står det stadig uafgjort mellem e og æ, fx *egypter*/*ægypter*, *hefte*/*hæfte*, *vipstjert*/*vipstjært*.

Heller ikke spørgsmålet om stavningen af fremmedord kan siges at have fået en enkel og konsekvent løsning. Ord fra de klassiske sprog, græsk og latin, er blevet fordansket i vid udstrækning, fx *eksempel*, *filosofere*, *leksikon*, *teologi* (og ikke *exempel*, *philosphere*, *lexicon*, *theologi*), men med en række besværlige undtagelser, bl.a. *diskussion*, *invasion*, *station*, hvor endelsen "sion" staves

henholdsvis *-ssion*, *-sion* og *-tion*. Også mange oprindeligt franske ord staves på dansk, fx *inspektør*, *karantæne*, *kutyme*, *odør*, *tur* (og ikke *inspecteur*, *carantaine*, *coutume*, *odeur*, *tour*), undertiden med valgfrihed mellem den franske og den danske form, fx *courage*/*kurage* (men dog ikke *kurasje*), *mayonnaise*/*majonæse*. På (næsten) rent fransk skrives dog fx *boulevard* (1896-1955: *Bulevard*, *bulevard*), *charme*, *creme* (tidligere også *kræm* og *krem*), *enquete*, *genere*, *quirlande*.

Moderne fremmedord staves som regel på (næsten) samme måde som i det sprog vi har fået dem fra (eller igennem), fx *ayatollah*, *cappuccino*, *fatwa*, *mannequin*, *pizza*, *shawarma*. Og ord fra engelsk er stort set fredet i klasse A: *approach*, *cookie*, *discount*, *jazz*, *quiz*, *sexappeal*, *sweater*, *week-end*. Undtagelser er nogle få ord som kom ind i dansk inden strømmen fra engelsk rigtig satte ind, fx *kiks* (af *cakes* 'kager'), *strejke* (af *strike* 'slag') og *tørn* (af *turn* 'drejning', 'omgang').

Hvilke retskrivningsændringer hvornår?

Årstal	Ændring	Eksempler
1777	Bogstavet i erstatter y som sidste bogstav i diftonger.	<i>at feye</i> > <i>at feie</i> <i>Øye</i> > <i>Øie</i>
1871 (1955) (1986)	Dobbeltskrivning af lang vokal afskaffes principielt. Dobbelt-e overlever dog i een til 1955, hvor <i>en/én</i> indføres i stedet. Og først i 1986 afløses <i>viis</i> 'klog' af <i>vis/vís</i> .	<i>heel</i> > <i>hel</i> <i>Viin</i> > <i>Vin</i> <i>Huus</i> > <i>Hus</i>
1871	Tilføjelse af -e efter lang vokal afskaffes, og der skrives kun én vokal pr. stavelse.	<i>Soel</i> > <i>Sol</i> <i>Geographie</i> > <i>Geographi</i> <i>Bye</i> > <i>By</i>
1871	Enkeltkonsonant indføres foran en anden konsonant i stedet for dobbeltkonsonant.	<i>tappre</i> > <i>tapre</i> <i>Yttring</i> > <i>Ytring</i>

1871	Bogstavet <i>j</i> erstatter <i>i</i> som sidste bogstav i diftonger.	<i>at feie</i> > <i>at feje</i> <i>Øie</i> > <i>Øje</i>
1871	Bogstavet <i>j</i> erstatter <i>i</i> efter en eller flere konsonanter og foran en vokal.	<i>en Stierne, Kiød, gjorde</i> > <i>en Stjerne, Kjød, gjorde</i> <i>gjerne, Kiærlighed, skøn</i> > <i>gjerne, Kjærlighed, skjøn</i>
1871-1875	Latinsk skrift indføres i stedet for gotisk skrift i skriveundervisningen.	
1872	To <i>ø</i> -tegn indføres "uofficielt" så der kan skelnes mellem <i>ø</i> -lyden i fx <i>løse</i> og <i>han dør</i> og <i>ø</i> -lyden i fx <i>Höne</i> og <i>en Dör</i> .	<i>løse</i> : <i>Höne</i> > <i>løse</i> : <i>Höne</i> <i>han dør</i> : <i>en Dör</i> > <i>han dør</i> : <i>en Dör</i>
1892 (1918)	Det særlige <i>ø</i> -tegn til betegnelse af den åbne <i>ø</i> -lyd i fx <i>Höne</i> og <i>en Dör</i> afskaffes, og der skrives kun ét <i>ø</i> -tegn. I praksis bevares de to <i>ø</i> 'er i retskrivningsordbogen indtil 1918	<i>løse</i> : <i>Höne</i> > <i>løse</i> : <i>Høne</i> <i>han dør</i> : <i>en Dör</i> > <i>han dør</i> : <i>en Dør</i>
1900	Entalsform af verberne tillades selvom subjektet er flertal.	<i>vi spise, de lode, I kunne</i> > <i>vi spiser, de lod, I kan</i>
1918 (1996) (2004)	Officielle kommaregler indføres, med valgfrihed mellem grammatisk komma (kryds og bollekomma) og pausekomma. Pausekomma afløses 1996 af nyt komma som valgfrit og anbefalet system ved siden af traditionelt komma. Og i 2004 samordnes de to kommaer i ét og samme system.	<i>Hun spurgte, om han havde tid</i> (grammatisk komma; traditionelt komma; startkomma valgt til) <i>Hun spurgte om han havde tid</i> (pausekomma; "enhedskomma"; nyt komma, startkomma valgt fra)
1948	Små begyndelsesbogstaver indføres i substantiver i stedet for store.	<i>Appelsin</i> > <i>appelsin</i> <i>Kundskab</i> > <i>kundskab</i>
1948	Bolle-å indføres i stedet for dobbelt-a (aa) i sprogets almindelige ord og i danske og andre nordiske stednavne.	<i>Aar</i> > <i>år</i> <i>taale</i> > <i>tåle</i> <i>Aarhus</i> > <i>Århus</i> , <i>Aabo</i> > <i>Åbo</i>
1948	<i>nd</i> og <i>ld</i> i datidsformerne af <i>kunne</i> , <i>skulle</i> og <i>ville</i> ændres til <i>nn</i> og <i>ll</i> .	<i>kunde, skulde, vilde</i> > <i>kunne, skulle, ville</i>
1955	Orddeling foran betydningsbærende endelser indføres ved siden af traditionel, mekanisk orddeling, og deling af <i>sp</i> , <i>st</i> , <i>sk</i> tillades.	<i>læ-ser</i> > <i>læs-er/læ-ser</i> <i>smø-relse</i> > <i>smør-else/smø-relse</i> <i>gæ-ster</i> > <i>gæst-er/gæs-ter/gæ-ster</i>
1996/2004	Se under 1918	

Retskrivningens aktører – personer, ordbøger og myndigheder

Retskrivningshistorien er befolket af en lang række aktører, dvs. enkeltpersoner, personkredse, foreninger, institutioner og myndigheder, som med vekslende succes søger at ændre retskrivningen i en bestemt retning, eller som søger at hindre andre i at ændre den.

Christian 6. er allerede nævnt flere gange, uanset at det næppe var ham personligt der havde skrevet retskrivningsparagraffen i latinskoleforordningen af 1739. Heller ikke den næste latinskoleforordning, udstedt i 1775 af Christian 7., er der grund til at antage at majestæten har været direkte engageret i. Her var det gehejmekabinetsekretær Ove Høegh-Guldberg der stod for udarbejdelsen, hvorfor den også omtales som den guldbergske skoleforordning.

Med den blev dansk indført som fag i latinskolen, og en planlagt læsebog, udsendt i 1777 med titlen *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* og med den unge teolog Ove Malling som forfatter, blev anvist som mønster for retskrivningen i latinskoledisciplenes skolearbejder på dansk. Mallings læsebog kan således med en vis ret kaldes "vores første retskrivningsordbog" – omend den jo har været noget sværere at slå op i end senere tiders regulære alfabetisk ordnede ordbøger.

Den første rigtige retskrivningsordbog, *Dansk ortografisk Ordbog*, kom i 1799, forfattet af kritikeren og grammatikeren Jacob Baden. Det var en privat ordbog, udgivet uden nogen

autorisation eller anbefaling fra myndighederne. Også den næste retskrivningsordbog, *Dansk Haand-Ordbog til Retskrivnings og Sprogrigtigheds Fremme* (1813), der var skrevet af litteratur- og sprogforskeren Christian Molbech, var en privat ordbog. Men i kraft af at dens retskrivning blev videreført i samme forfatters *Dansk Ordbog* (1833, 2. udg. 1859), der blev anbefalet af skolemyndighederne som mønster for retskrivningen, kom den indirekte til at fungere som officiel retskrivningsordbog. Christian Molbechs retskrivning var i det hele taget den dominerende traditionelle retskrivning i størstedelen af 1800-tallet. Helt indtil omkring 1870 var den det bolværk som skolemyndighederne brugte i deres forsøg på at hindre at en ny og mere lydret eller fonetisk stavning vandt indpas i skolen.

Rasmus Rask og N.M. Petersen

Den retskrivning som myndighederne forsøgte at holde nede, var den såkaldte rask-petersenske retskrivning. Bag betegnelsen *rask-petersensk* ligger navnene på to af tidens fremtrædende sprogforskere, Rasmus Rask og N.M. Petersen. Rasmus Rask er først og fremmest kendt som grundlæggeren af den sammenlignende historiske sprogvidenskab, men var samtidig livet igennem stærkt optaget af retskrivningen i samtidens danske sprog. Og N.M. Petersen, der var litteratur- og sproghistoriker, var ligeledes engageret i den aktuelle retskrivningsdiskussion med synspunkter der var stærkt inspireret af Rask.

Rasmus Rask udgav i 1826 bogen *Forsøg til en videnskabelig dansk Rettskrivningslære*, hvor han argumenterede for at rettskrivningen skulle reformeres så den i højere grad kom til at svare til udtalen. Han gik bl.a. ind for at bolle-å skulle erstatte dobbelt-a (aa) fordi han mente at der til hver lyd skulle svare ét og kun et bogstav. Det duede derfor ikke at bogstavet a havde én udtale (som "a"-lyd) når det stod alene, og en helt anden (som "å"-lyd) når det blev skrevet dobbelt. Med en tilsvarende motivering forkastede han også dobbeltvokaler i ord som fx *heel* og *Priis* og gik ind for at der altid skulle skrives enkeltvokal uanset om vokalen var lang eller kort.

En specialitet hos Rask var at han ville indføre bogstavet ö ved siden af det gamle ø således at man også i skriften kunne skelne mellem de ret forskellige vokaludtaler i fx *høre* og *han dør* over for *höne* og *en dör* (se nærmere i næste afsnit). Efter Rasmus Rasks død i 1832 førte hans gamle skolekammerat fra Latinskolen i Odense, N.M. Petersen, hans rettskrivningsidéer over i en mere skandinavistisk (og antitysk) retning. Af nye programpunkter der kom til at indgå i den rask-petersenske rettskrivning, er der først og fremmest grund til at nævne afskaffelsen af de store begyndelsesbogstaver i substantiverne og en gennemført fjernelse af *j* efter *g* og *k* i ord som *gjerne*, *Kjærlighed*, *skjøn*.

Reformer, ordbøger og civil ulydighed

Skolemyndighederne stampede ihærdigt mod den rask-petersenske

rettskrivning, men måtte efterhånden give efter for presset fra bl.a. de mange af landets lærere der var blevet tilhængere af den nye rettskrivning. Og i 1871/72 blev der så gennemført en mindre rettskrivningsreform i latinskolen og folkeskolen (se nærmere i skemaet under 1871). Reformen omfattede dog langt fra alle de rask-petersenske ønsker. Først ved den næste rettskrivningsjustering i 1889 blev *j*'erne i *gjerne* og *Kjærlighed* mv. droppet. Og bolle-å og de små begyndelsesbogstaver måtte vente helt til Hartvig Frischs rettskrivningsreform i 1948, da de pronordiske og antityske følelser igen havde nået et højdepunkt i Danmark.

I kølvandet på rettskrivningsreformen i 1871/72 fulgte udgivelsen af en ny rettskrivningsordbog, *Dansk Haandordbog*, 1872, der var udarbejdet af folkemindeforskeren Svend Grundtvig, en søn af N.F.S. Grundtvig. Den blev anbefalet af Undervisningsministeriet og blev dermed vores første officielle rettskrivningsordbog.

Svend Grundtvig var en de debatører der gerne havde set en betydelig mere gennemgribende reform, så han havde naturligvis i sin ordbog indarbejdet alle de lempelser som ministeriet havde tilladt. Men urtherover havde han også lirket den af Rasmus Rask foreslåede skelnen mellem ø og ö ind i ordbogen – med en henvisning i forordet til at der blot var tale om en udtalevejledning. Ikke desto mindre gennemførte han sondringen i hele ordbogen og skrev fx *Höne* og *Öje*, men *føle* og *Øre*.

Det blev starten på et langt og delvis illegitimt samliv mellem ø og

ö i den officielle retskrivning. Selv efter at et særligt tegn til betegnelse af åbent ø som i *Öje* var blevet udtrykkeligt forbudt i ministeriets retskrivningsbekendtgørelse fra 1892, fortsatte ordbogens redaktører (først Viggo Såby og derefter P.K. Thorsen) i mere end 20 år med at udsende nye udgaver af den officielle retskrivningsordbog med både ø og ö. Først fra 7. udgave af *Saabys Ordbog* (1918) var der igen kun ét ø-tegn i den officielle retskrivningsordbog. – 1918-udgaven adskilte sig desuden fra de tidligere officielle retskrivningsordbøger ved at den ikke længere blot bestod af en alfabetisk ordliste, men nu også af en retskrivningsvejledning med systematiske regler for retskrivningen, forfattet af sproghistorikeren og skolemanden Henrik Bertelsen.

Svend Grundtvigs civile ulydighed indskrænkede sig ikke til ø/ö-spørgsmålet. Han var, i god overensstemmelse med Rask og N.M. Petersen, også tilhænger af at fremmedord skulle staves som de udtales. Frem for *jaloux* og *cirkel* ville han fx foretrække *sjalou* og *sirkel*, men han var godt klar over at den slags ville Undervisningsministeriet ikke kunne acceptere. Det fik ham imidlertid ikke til at blåstemple de fremmede stavemåder i sin 1872-retskrivningsordbog. I stedet undlod han at tage de fremmedord med som han ikke måtte stave sådan som han syntes de skulle staves. Det betød at ord som fx *Affaire*, *Citron*, *jaloux*, *Nation*, *nerveux* ikke kom med i ordbogen – dvs. at netop mange af de ord hvis stavemåde man kunne være i tvivl om,

ikke kunne slås op. Denne uholdbare situation blev bragt til ophør da Viggo Såby fra 1891 overtog redaktionen af den officielle ordbog. Og også senere redaktører sørgede for at fremmedordene efterhånden blev tilfredsstillende repræsenteret i den officielle ordbog – uanset om den enkelte redaktør sympatiserede med deres stavemåde eller ej.

Retskrivningsudvalget, Hartvig Frisch og Sprognævnet

I 1920 blev der nedsat et ministerielt Retskrivningsudvalg med Henrik Bertelsen som sin første formand. Det fik til opgave at lade "udarbejde en autoriseret Retskrivningsordbog og Retskrivningsvejledning" og blev dermed en forgænger for Dansk Sprognævn, der blev oprettet i 1955 med bl.a. en tilsvarende forpligtelse over for retskrivningen.

Retskrivningsudvalget var specielt i de første år efter oprettelsen energisk og reformivrigt og forsøgte – uden held – at indføre de små begyndelsesbogstaver i substantiverne og fordanske stavningen af fremmedord. Man foreslog bl.a. stavemåder som *Sjofør* og *Sigar* i stedet for *Chauffør* og *Cigar*, hvad der i 1937 fik statsminister – og tidligere cigarsorterer – Thorvald Stauning til at sætte hælene i. Retskrivningsudvalget var i øvrigt svækket af at der internt i udvalget var stærke sprogpoltiske og personlige modsætninger. Så da undervisningsminister Hartvig Frisch 10 år senere ville afskaffe de store begyndelsesbogstaver, kunne han ikke trække på udvalget som sådant, men støttede sig i stedet til enkelt-

medlemmer fra udvalgets progressive fløj, herunder professor Peter Skautrup, Aarhus Universitet, der senere blev Dansk Sprognævns første formand.

Retskrivningsudvalget udsendte i 1923 sin retskrivningsordbog, den brune *Dansk Retskrivningsordbog*. Den var redigeret af redaktør ved *Ordbog over det danske Sprog* Jørgen Glahder, der bl.a. havde tilføjet et stort antal fremmedord som stadig savnedes i dens forgænger. Retskrivningsvejledningen var Henrik Bertelsens, ligesom i den foregående ordbog, og mere gennemgribende staveændringer var der ingen af.

I 1955 udgav det nyoprettede Dansk Sprognævn så sin første grønne ordbog, *Retskrivningsordbog*. Den var ligeledes en revideret og ajourført udgave af sin forgænger, og den forelå i hovedsagen færdigredigeret og trykkeklar allerede ved Sprognævnets oprettelse. Retskrivningsvejledningen var skrevet af rektor og leder af Statsradiofoniens sprogundervisning Erik Oxenvad, mens selve ordbogen ligesom i 1923 var redigeret af Jørgen Glahder. Nyt i ordbogen var først og fremmest at Hartvig Frischs ændringer fra 1948-reformen, de små begyndelsesbogstaver, bolle-å og datidsformerne *kunne*, *skulle*, *ville*, nu var indarbejdet, og at orddelingsreglerne var ændret (se i skemaet under 1955). Derudover var der luget ud i de valgfri former således at der nu i en del tilfælde kun var én korrekt form hvor der tidligere havde været to, fx *kontrollere*, *sigøjner*, *trussel* (tidligere: *kontrolere/kontrollere*, *sigøjner/zigeuner*, *trusel/trussel*).

Majonæsekrig, dobbeltformer og kommatræfninger

Sprognævnets næste (lyse)grønne ordbog kom i 1986 efter en kort og hektisk *majonæsekrig* i sommeren 1985 med Dansk Sprognævns formand, professor i dansk sprog Erik Hansen, og undervisningsminister Bertel Haarder som hovedkombatanterne. Diskussionen stod først og fremmest om en række ordformer og stavemåder som Sprognævnet ville indføre ved siden af de hidtidige, fx *gymnasie*, *ministerie*, *lodden* ved siden af *gymnasium*, *ministerium*, *lådden* og – for nu også at nævne det mest prominente eksempel – *majonæse* ved siden af *mayonnaise*. Striden blev bilagt med en våbenhvileaftale der siden da, bortset fra opblussende kommatræfninger i årene 2000-2003, har været respekteret af parterne: Undervisningsministeren beholdt *gymnasium*, *ministerium* osv. som de eneste korrekte former og fik også stoppet forskellige andre planlagte dobbeltformer, fx *bejdse/bejse*, *lodden/lådden* og *madding/mading*, der i ordbogen endte som eneformerne *bejdse*, *lodden* og *madding*. Og Sprognævnet indførte *majonæse* som valgfri mulighed ved siden af *mayonnaise* (og fx *kerte*, *leddegigt*, *marguerit*, *simpelthen*, *skiffer*, at tjekke ved siden af *kærte*, *ledegigt*, *margerit*, *simpelt hen*, *skifer*, at *checke*).

Alt i alt kom 1986-ordbogen til at indeholde flere dobbeltformer end nogen tidligere retskrivningsordbog, ca. dobbelt så mange som 1955-ordbogen. Og med ordbogens 2. udgave fra 1996 kom der yderligere lidt flere dobbeltformer til, fx *kricket* > *cricket*/

krieket og *plastic* > *plastic/plastik*. Omkring 8 % af opslagsordene havde nu en valgfrihed knyttet til sig, enten ved at opslagsordet selv kunne skrives på mere end én måde, eller ved at det havde én eller flere valgfri bøjningsformer. Til gengæld knækkede kurven i 3. udgave fra 2001, der med ændringer som fx *checke/tjekke* > *tjekke* og *linie/linje* > *linje* kom til at indeholde lidt færre dobbeltformer end udgaven før.

Sprognævnet har siden da, mest markant gennem Erik Hansens afløser som formand, professor i engelsk Niels Davidsen-Nielsen, annonceret at man i den næste retskrivningsordbog (2011) kan forvente yderligere indskrænkninger i valgfriheden. Hvor omfattende og skrappe de bliver, er det op til den fremtidige retskrivningshistorie at beskrive og vurdere. – Se evt. nærmere om dobbeltformer i mine artikler "Ud med dobbeltformerne?" i *Mål og Mæle*, 22. årg., nr. 1 (maj 1999), s. 4-10, og "Fra dobbelt til enkelt? Kommentar til en læserafstemning" i *Mål og Mæle*, 22. årg., nr. 3 (november 1999), s. 17-30.

Flere historier

Det var forskellige måder at fortælle (næsten) den samme historie på. De er alle sammen sande, og de er alle sammen nødvendige hvis man vil give en samlet beskrivelse af de samfundsmæssige, politiske, sproglige og menneskelige faktorer der har ført til

at den officielle retskrivning i dag ser ud som den gør.

En sådan samlet – og noget mere udførlig – retskrivningshistorie har jeg forsøgt at skrive andetsteds, nemlig i min disputats, *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*, bd. 1-2 (Syddansk Universitetsforlag 2010, 1202 sider). Den indeholder mange andre retskrivningshistorier end dem jeg har kunnet fortælle her i artiklen, bl.a. historierne om ca. 1000 ords individuelle ortografiske skæbne fra 1700-tallet og til i dag (se fx eksempelrykkene fra *Bierg* til *bjerg* i afsnittet "Løste og uløste problemer" ovenfor). Og for dem der vil begive sig videre på egen hånd ind i retskrivningen og dens historie(r), er der bl.a. vejledning at finde i bogens omfattende bibliografikapitel (s. 839-1067) og i indledningskapitlets koncentrerede oversigt (s. 34-64) over retskrivningshistoriens forskningshistorie.

Henrik Galberg Jacobsen (f. 1944)
professor, mag.art., Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet

Henrik Galberg Jacobsens afhandling *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005* forsvares for den filosofiske doktorgrad fredag den 7. maj 2010, kl. 13.15, på Syddansk Universitet, Campus Odense, Campusvej 55, Odense M, i lokale U55. Der er offentlig adgang til forsvarshandlingen.

Fagre, aktuelle verden

– talegenkendelse i Folketinget

Af Anne Jensen

Referatet af Folketingets forhandlinger er siden efteråret 2007 blevet fremstillet ved hjælp af talegenkendelse, dvs. et system, der automatisk omsætter tale til tekst. Hvorfor valgte Folketingets Administration at indføre talegenkendelse, og hvordan fungerer tale til tekst-systemet?

Fra stenografi til talegenkendelse

Siden indførelsen af grundloven i 1849 er talerne i Folketinget (og tidligere også i Landstinget) blevet refereret i deres fulde længde. Frem til midten af det 20. århundrede sørgede stenografer for at fastholde politikernes ord og sætninger. Da det blev svært at rekruttere stenografer, der kunne arbejde i det høje tempo og med den kvalitet, der krævedes, gik man i 1968 over til at optage forhandlingerne i Folketingssalen på spolebånd, som blev skrevet ud på skrivemaskine – fra 1985 på computer – og derefter redigeret.

I 1999 blev spolebåndoptagelserne erstattet af et digitalt optagelsessystem, og frem til 2007 blev referatet produceret i to tempi: En medarbejdergruppe, tekstbehandlerne, skrev ordret af, hvad der blev sagt på Folketingets talerstol; desuden opdelte de teksten i afsnit og satte komma, punktum m.v. En anden medarbej-

dergruppe, referenterne, redigerede talerne, det vil sige, at de bl.a. omsatte talesproget til talesprogsnært skriftsprog.

I starten af 2000-tallet skulle man udskifte det daværende it-system til indskrivning og redigering, fordi det var baseret på en forældet teknik. I den forbindelse valgte Folketingets Administration i 2003 at indhente viden om tale til tekst-systemer anvendt i andre parlamenter, der er sammenlignelige med det danske. Baggrunden var bl.a., at det blev stadig sværere at rekruttere og fastholde kvalificerede tekstbehandlere under de gældende ansættelsesbetingelser.

Dengang var der endnu ikke udviklet et dansk tale til tekst-system, og man kontaktede derfor Viden-skabsministeriet, som i samarbejde med Kulturministeriet, DR og TV 2 stod for udviklingen af et dansk system. Desuden fik man Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet, til at foretage en afdækning af markedet. Konklusionen var, at det ville være muligt at få leveret og implementeret et dansk tale til tekst-system af tilfredsstillende kvalitet inden udgangen af 2007.

På den baggrund besluttede Folketingets Præsidium i 2005, at referatet af forhandlingerne for fremtiden

skulle produceres ved hjælp af et tale til tekst-system, der skulle udvikles til Folketinget. Systemet blev taget i brug ved fremlæggelsen af finanslovsforslaget i efteråret 2007.

Udviklingen af Folketingets system

Vores system er udviklet og implementeret af Sirius IT i samarbejde med Prolog Development Center A/S og Max Manus A/S. De to sidstnævnte firmaer har specialiseret sig inden for bl.a. talegenkendelse og indgår i partnerskab med Philips Speech Recognition Systems, der har leveret software til os.

I opstillingen af krav til systemet, herunder brugervenlighed, kunne vi trække på de erfaringer, som Vejle Sygehus, DR og TV 2 havde gjort sig med udviklingen af de tale til tekst-systemer, de tidligere havde indført som de første i Danmark. Derudover er brugerne blevet inddraget i udviklingsarbejdet for at sikre, at brugergrænseflader o.a. på den bedst opnåelige måde imødekommer brugernes behov.

Systemet er integreret med Folketingets digitale lydoptagelsessystem, Folketingets dokumentbehandlings-system, Folketingets hjemmeside, ordbøger og andre arbejdsredskaber.

Tale til tekst-systemets opbygning

Folketingets talegenkendelsessystem består af tre komponenter:

- en akustisk profil af referenten
- en ordbog
- en sprogmodel.

Den akustiske profil er en statistisk model/matematisk repræsentation af sprogets lyde. Systemet er leveret med en standardmodel for dansk, som tilpasses den enkelte referent, ved at han/hun indtaler 1 times tekst, inden systemet tages i brug. Referentens udtale af fonemerne i dansk gemmes i den statistiske model, og derved bliver den akustiske profil specifik for den enkelte referent. Den forbedres, i takt med at referenten bruger systemet.

Ordbogen indeholder ca. 110.000 ord og er opbygget på baggrund af de sidste 10 års referater; den er fælles for alle brugere. Vi opdaterer løbende ordbogen med nye ord, f.eks. *rødvinsreform* og *CO₂-udslip* og navne på nye folketingsmedlemmer. Hvert ord er opført i skrevet form og i en fonetisk transskription (lydskrift), og alle nødvendige former af et ord skal lægges ind i ordbogen, hvilket f.eks. betyder, at vi både opfører *rødvinsreform*, *rødvinsreformen* og *rødvinsreformens*.

Sprogmodellen er en statistisk baseret beskrivelse af, hvordan ord kan følge efter hinanden, dvs. sandsynligheden for, at et bestemt ord følger efter et andet. Den er udviklet ved at træne systemet på de sekvenser af ord, som forekommer i de sidste 10 års folketingsreferater. Der er således ingen syntaks i sprogmodellen, og det betyder, at der ikke indgår nogen som helst information om, hvilken ordklasse et ord tilhører, og hvilken syntaktisk funktion et ord har i en given streng af ord. Det betyder, at systemet ikke skelner mellem, at ordet *lærer* er et verbum bøjet i nutid og

udsagnsled i sætningen *De unge lærer ikke nok matematik*, og at ordet *lærer* er et navneord og indgår i grundledet i sætningen *En ung lærer har lang forberedelsestid*.

Sprogmodellen forbedres, efterhånden som man anvender systemet, dvs. systemet lærer af at behandle nye strenge af ord.

Hvordan omsætter systemet tale til tekst?

5 minutter efter at en tale er blevet holdt på Folketingets talerstol, kan referenten lytte til den og begynde indtaliings- og redigeringsarbejdet. Referenten lytter til en eller flere sætninger og indtaler derefter sætningen, samtidig med at han/hun redigerer den.

Den dikterede tale omsættes til tekst, ved at systemet sammenligner strengen af lyde i de dikterede ord med lydene i den akustiske model. Systemet finder den streng, der bedst svarer til den dikterede lyd, og sammenligner så med de fonetiske transskriptioner af ord, der ligger i systemets ordbog, for at finde ord, der bedst svarer til de dikterede. Derefter bruges sprogmodellen til at finde den mest sandsynlige tekststreng. Gennem de processer finder systemet altså den mest sandsynlige overensstemmelse mellem det dikterede og det, der ligger i ordbogen og i sprogmodellen; og systemet omsætter derefter det indtalte til en tekst på referentens skærbillede.

Hvis udtalen af det dikterede ord er enslydende med et andet ords udtale som f.eks. *hver* og *vej*, finder systemet flere ord i ordbogen, hvis

transskription svarer til det dikterede ords. Ordene forekommer måske med forskellig frekvens, så systemet bruger derfor også sprogmodellen til at finde den mest sandsynlige tekststreng, som de fundne mulige ord kan indgå i. Systemet afstemmer så de sandsynligheder med hinanden, finder den mest sandsynlige sekvens af ord og omsætter talen til tekst.

Ukendte ord

Det forekommer af og til, at medlemmerne af Folketinget i deres taler bruger ord, som ikke ligger i systemets ordbog. Dem kan systemet naturligvis ikke genkende. I stedet omsætter systemet ordet til det ord i ordbogen, hvis udtale ligger tæt på det indtalte ords. Et par eksempler på det er følgende: Referenten indtalte *kommunikere via Facebook*, systemet omsatte det til *kommunikere via fisk*. Referenten indtalte *Undtagelse fra reglen gælder tvangskonvertering*, mens systemet genererede teksten *Undtagelse fra reglen gælder Tange Sø og Beijing*. Hverken *Facebook* eller *tvangskonvertering* lå på det tidspunkt i systemets ordbog, så referenten måtte taste de rigtige ord ind i teksten.

Sammensatte ord, der ikke ligger i ordbogen, men hvis led ligger i ordbogen, omsættes til to ord, f.eks. blev ordet *porteføljeaktier* omsat til sekvensen *portefølje aktier*.

Systemet lærer

Som omtalt ovenfor sker der en forbedring af både den akustiske profil og sprogmodellen, i takt med at systemet anvendes.

Forbedringen foregår på den måde, at systemet sammenligner den genkendte tekst og den eventuelt rettede tekst, dvs. rettelser, der er sket ved indtaling. Nye sekvenser af kendte ord vil derefter indgå i den statistiske sprogmodel.

Ord, som systemet ikke har genkendt, fordi de ikke ligger i dets ordbog, og som referenterne derfor har rettet ved indtastning, opføres automatisk på en liste og kan derefter lægges ind i ordbogen.

Problemer ved talegenkendelsen

På trods af at tale til tekst-systemet fortløbende lærer nye sekvenser af ord, er der nogle problemer med genkendelsen. Det gælder især på følgende områder:

1. Homofoner, dvs. ord, der udtales ens, men som har forskellig betydning. Referenten dikterer f.eks. *Det har hverken fremmet samarbejdet eller de resultater, man har opnået...Er den tanke ministeren fremmed?* Den korte tillægsform *fremmet* og tillægsordet *fremmed* udtales på samme måde, og systemet genererer teksten *Det har hverken fremmed samarbejdet eller de resultater, man har opnået...Er den tanke ministeren fremmed?*

Ved de udsagnsord, hvis rod ender på vokal efterfulgt af *-r*, f.eks. *køre*, udtales navneformen *køre* og nutidsformen *kører* på samme måde. Nogle gange danner systemet den forkerte form som i *Vi kan ikke se, hvordan det skal kunne kører godt* og *Det gælder om, at alle lære at følge reglerne*.

De to forholdsord *af* og *ad* kan begge udtales "a", og systemet omsætter *af* og til dikteret *ad* til *af* som i *Det bringer os ingen vegne at gå videre af den vej*. Dette problem kan til en vis grad undgås, ved at man udtaler *ad* med såkaldt blødt *d*. Men referenterne skulle gerne kunne bruge systemet uden at lægge deres udtale radikalt om.

Også infinitivpartiklen *at* og bindeordet *og* kan udtales ens, nemlig "å", så vi kan opleve, at systemet danner teksten *og komme videre i debatten synes ikke muligt nu*, selv om der blev dikteret *At komme videre i debatten synes ikke muligt nu*. Problemet kunne imødegås ved altid at bruge udtalen *åw* af ordet *og*; også det ville gøre indtalingen mindre ubesværet, for den udtale *af* og ligger ikke lige på tungen hos de fleste sprogbrugere.

Systemet skelner ikke altid mellem næsten-homofoner som f.eks. *ven* og *vend*, hvis udtale kun adskiller sig ved, at *vend* udtales med stød og *ven* uden. Det skyldes, at stød ikke indgår i systemets akustiske model, og transskriptionen af ordene i ordbogen omfatter derfor ikke angivelse af stød.

2. Sekvenser af enstavelsesord, hvoraf flere er ubetonede. *Af* og *til* bliver ikke alle enstavelsesord i en sekvens omsat til tekst. Der dikteres f.eks. *Vi har jo lige haft en lignende oplevelse*, som genereres til *Vi lige haft en lignende oplevelse*. Mest problematisk er det, hvis ordet ikke mangler i teksten: *Sundhedsministeren har ikke haft området i lang tid* omsættes til teksten *Sundhedsministeren har haft området i lang tid*.

3. Ord, der efterfølges af ord begyndende med s-.

Referenten dikterer f.eks. *Hr. Peter Christensen sagde det så tydeligt*, mens systemet omsætter det til *Hr. Peter Christensens sagde det så tydeligt*. Eller der bliver indtalt *Ministerens svar lader meget tilbage at ønske*, som omsættes til teksten *Ministerens svar lader meget tilbage at ønske*.

De ovennævnte problemer med genkendelsen eksisterer stadig, 2 år efter systemet blev taget i brug, og altså på trods af at systemets sprogmodel har haft 2 år til at lære de omtalte ordsekvenser at kende.

Fejlene i den tekst, systemet genererer, skal selvfølgelig rettes, inden referatet sættes på Folketingets hjemmeside. Dog er netop de ovennævnte fejltypen lette at læse henover, og derfor kræver arbejdet med tale til tekst-systemet en større grad af koncentration og omhu af referenterne end tidligere.

Helt ny arbejdsmetode

I Folketingstidende findes der ikke mere tekstbehandlere, men udelukkende referenter. Før vi indførte talegenkendelsessystemet, redigerede referenterne ved at læse den udskrift af den rå tekst, som tekstbehandlerne havde fremstillet. Nu skal referenterne først lytte til sekvenser af en tale, og mens de lytter til en sekvens, skal de samtidig redigere for derefter at indtale det redigerede. Det er dermed en ganske anden og ny arbejdsmetode, som referenterne har måttet lære sig selv gennem at arbejde med systemet og udveksle erfaringer.

Arbejdsmetoden kan nemlig ikke sammenlignes med, hvordan en simultantolk arbejder, for referenten skal ikke blot videregive indholdet af, hvad en taler har sagt fra Folketingets talerstol, nej, referenten skal holde sig så tæt som muligt til de sproglige udtryk, som folketingsmedlemmerne har anvendt, og omsætte talesprog til talesprogsnært skriftsprog.

Desuden skal referenten bryde talestrengen op med punktummer og sætte komma og andre tegn, mens han/hun dikterer. Oftest kan referenten ud over syntaksen bruge intonationen (sætningsrytmen) til at afgøre, hvor en helsætning slutter. Andre gange er det ikke så klart, hvor taleren slutter en helsætning, eller hvordan en ledsætning hænger sammen med et efterfølgende sætningsfragment, og referenten skal så overveje, hvordan der kan skabes syntaktisk sammenhæng i talen. Derudover skal referenten rette faktuelle fejl og fortællelser i talerne.

Hvorfor indtaler politikerne ikke direkte i tale til tekst-systemet?

Der er flere grunde til, at systemet ikke kan anvendes i Folketingssalen, så folketingsmedlemmer ville kunne indtale deres taler direkte.

For det første kræver opbygningen af en akustisk profil, at man indtaler mindst 1 times tekst, og en forbedring af profilen forudsætter, at man løbende indtaler i systemet. Nogle folketingsmedlemmer er sjældent på talerstolen, hvilket ville betyde, at systemet ikke ville kunne omsætte deres tale til tekst med et tilfredsstillende resultat.

For det andet begynder opbygningen af den akustiske profil med, at den mikrofon, man indtaler i, indstilles til lydforholdene i det lokale, man arbejder i, og den lydstyrke, man taler med. Hvis lydforholdene og lydstyrken for indtalingen ændres, skal man igen justere mikrofonen. Det vil ikke være muligt i Folketingssalen, hvor lydforholdene ikke kan holdes konstante (f.eks. står talerne ikke i samme afstand fra mikrofonen), og hvor talerne taler med forskellig lydstyrke.

For det tredje opnås den optimale genkendelse, når man taler tydeligt og ikke alt for hurtigt. Man skal nærmest tale som en nyhedsoplæser. Det kan man hverken forlange eller forvente at folketingsmedlemmer skal. Eftersom der er taletidsregler under Folketingets forhandlinger, vil en taler udnytte sin taletid så effektivt som muligt, og det kan betyde, at han/hun taler meget hurtigt. Det kan også betyde, at han/hun afbryder sig selv og starter på en ny sætning, laver fortalelser eller kommer til at bruge et forkert ord.

For det fjerde nævner politikerne selvfølgelig ikke, hvor der skal være punktum, komma m.v. i deres taler.

Af disse fire grunde kan systemet ikke anvendes af folketingsmedlemmerne i Folketingssalen. Og selv om de opbyggede en akustisk profil og lydforholdene kunne holdes konstante m.v., skulle deres taler redigeres, herunder rettes for faktuelle fejl og fortalelser, inden de kunne lægges på Folketingets hjemmeside.

Ønsker til et fremtidigt system

Vores tale til tekst-system genkender hurtigt meget tale med bl.a. de undtagelser, der er nævnt ovenfor. For at imødegå de fejl kræves et ganske andet tale til tekst-system, nemlig et system, som er tilpasset det danske lydssystem på den måde, at transskriptionen af ordene i systemets ordbog bl.a. omfatter stød. Desuden burde der indgå information om, hvilken ordklasse ordene i ordbogen tilhører, og hvilken bøjningsform de har. Endvidere skulle den statistisk baserede sprogmodel trænes på et større antal tekster, så den fra starten omfattede flere mulige strenge af ord, og sprogmodellen skulle kombineres med en regelbaseret model, dvs. syntaktisk information om, hvilke sætningstyper der findes i dansk, og hvilke(n) syntaktisk(e) funktion(er) et ord kan have, f.eks. at kun et udsagnsord, der er bøjet i tid, kan være udsagnsled i en sætning.

Et sådant system findes ikke endnu, heller ikke til genkendelse af engelsk; men vi har da lov til at håbe, at forskning i især kombinationen af en statistisk og en syntaktisk baseret sprogmodel, men også i udvikling af bedre statistisk baserede sprogmodeller vil bringe os nærmere et endnu bedre talegenkendelsessystem i en fager og nær verden.

*Anne Jensen (f. 1959)
redaktionssekretær, ph.d., Folketingets
Administration*

Stof og køn

Af Lars Brink

En læser besværer sig over, at DR siger *det blæst, det regn*. Hvad har vi på det? Meget! Unge stormer frem med konstruktioner som *noget godt is, skønt mad, lækkert sex*, udtryk, der alle er sprogstridige for mig og talrige ældre medborgere. De har dog hidtil ikke nydt den store forargelse. Lad mig straks slå fast, at de kommer fra jysk, ikke blot fra de udsultede dialekter, men fra almindeligt byjysk (undtagen udpræget højsocialt jysk), hvor de stadig er mest udbredt. Det ulokaliserbare rigsmål har dog i århundreder kendt tendensen.

Det drejer sig om, at de såkaldte *stofnavne* får »venstre-neutrum«, dvs. styrer neutrum til »venstre« i sætningen, mens de beholder deres genus til højre med hensyn til den bestemte artikel. Hvis der ingen bestemt artikel er, kan de også styre neutrum til højre. Altså: *dét is, noget lækkert is*, men *isen (er god)*, samt *Dét is er sørme godt*.

Og hvad er så et stofnavn? Det er et ord, hvis rod betegner et materiale, dvs. ikke angiver nogen form. Det står i modsætning til *tingsnavne* – der betegner ting (også levende væsner), der jo altid har en form. *Bil, billet og bambusskud* er tingsnavne. *Suppe, smør og sumpgas* er stofnavne. Mange ord har et ben i hver lejr: I én betydningsvariant er de det ene, i en anden det andet. Når jeg spørger slagteren, om han har lam, er det i stof-betyd-

ning. (Formelt kunne det være tingsbetydning i flertal, men dét ignorerer han). Når jeg spørger bonden om det samme, er det i tingsbetydning. Hvis stofbetydningen er sjældnen, får den gerne let slang-karakter: *Der var ikke meget bil i ellerten – Min kone vil have mere mand!* Stofnavnebetydning kan også veksle med type-betydning: *Vin* er et stofnavn, men i *franske vine* har det betydningen 'vintype fra Frankrig'. Endelig kan et stofnavn afledes med genusskifte, så at det nye ord betegner en ting, fx en beholder, med stoffet i: *øllet/øllen, vandet/vanden, lakridset/lakridsen* (se også *Mål og Mæle* årg. 30, nr. 4).

Stofnavnet kan godt hentyde til et forment kvantum: *Kaffen var kold* (= det af koppen formede kvantum). *Der var sand i bakken* (et firkantet kvantum). Men formen meddeles i konteksten, hvorimod *bil, hus, hest* har den form, sådan nogle skål have.

Forskellen mellem stof og ting er nem – så længe vi holder os til konkret håndgribelighed. Også når stoffet består af ting: Sand og tang omfatter ganske vist ting, men det enkelte sandkorn og den enkelte tangplante kan ikke hedde *sand* hhv. *tang*. Begrebsindholdet er klart nok uformelige masser.

Stoflighed grammatisk set

Stoflighed afspejles også grammatisk. På 3 måder.

1) En række såkaldte kvantorer markerer, at der, sagt eller usagt, følger et stofnavn: *noget smør, meget fløde, lidt brænde, en liter saft, en kubikmeter ilt, et stop tobak, en flaske vin, en tube tandpasta, en teskefuld eddike, mehr Licht!*

2) Til gengæld viser andre kvantorer, at der følger tingsnavne: *en bil, 7 pærer, et dusin knappenåle, en snes æg, en halv lakridsrod, mange bække, flere lys*. Stofnavne kan med andre ord ikke tælles. Og hvordan skulle man også kunne dét, når det pågældende ingen form har? Her opstår den pudsighed, at *penge* så ikke er tælleligt. *Penge* er et stofnavn – i flertal – for det, man tæller, når man gør sin beholdning op, er jo ikke den enkelte ****peng**, men (opr.) de enkelte mønter eller (i dag) de enkelte krone-enheder, men så er vi ovre i abstrakternes farlige verden. På grund af flertalsformen kan det være svært at erkende, at *penge* (*peningar* osv.) i nordisk er et stofnavn, det er meget lettere med *money, Geld, argent, dinero*. – Når der ikke kan sættes talord foran stofnavnet, er det selvfølgelig også meningsløst at udskifte ental med flertal: ****fløder, **sande, **spytter**.

3) Såkaldt *nøgen form* – ingen artikler, ingen kvantorer – signalerer stof. ****Der lå hund på gulvet** er sprogstridigt, men *Der lå vand på gulvet* er o.k. Der er ganske vist også visse regler, der indebærer *nøgen form* ved tingsnavne: På dansk er der fx ikke fast artikel ved ord i flertal: *Den sommer var der musvitter i birken*. Dermed kan de, grammatisk, forveksles med stofnavne, hvis deres flertal vel at mærke er = deres ental: *Der var gås på bordet*

er entydigt, men *Der var torsk på bordet* er formelt tvetydigt. Men i det store og hele markerer sproget stof – sideløbende med den rent leksikalske markering: *Du har x på hagen* (må være stof). – *Der kom en y* (må være ting).

Stofnavne blandt abstrakter

Begrebet stofnavn er langt vanskeligere, når vi forlader den håndgribelige verden og går til abstrakter. Dé er nemlig alle uden form i simpel 3-dimensional betydning, men behandles alligevel som stof- eller tingsnavne afhængigt af deres *afgrænsning*. Nærmest tingsnavnene har vi navne på perioder, processer og punkt-begivenheder: *uge, ferie, nik, fund*. De er tidsfæstede, kan tælles og have ubestemt artikel. *Ferie* kan også være stofnavn: *noget ferie – Jeg elsker ferie* osv. ganske som *lam* og de andre konkrete. Som stofnavne behandles konstante ensartede egenskaber og andet helt uafgrænset, fx *mod, tid*: *Mod er en beundringsværdig egenskab. – Jeg har ikke tid!* Når dé får ubestemt artikel skifter de betydning til hhv. 'en type mod': *et helt usædvanligt mod*, hhv. 'en (kortere) periode': *Der var en tid* – og bliver tingsnavne. Sproget er dog i splid med sig selv, når det tillader både *stort mod* og *meget mod*, for konkrete stofnavne kan, ganske naturligt, ikke kvantificeres med *stor*, det hedder *meget*: ****stor kaffe, **stor luft**. Og *stor vin* er noget ganske andet end *meget vin*. – Ord for aktiviteter er gerne stofnavne, når de betegner aktiviteten i al ubegrænset almindelighed, men tingsnavn om et traditionelt kvantum: *Hun lovede mig kun dans* (et ubestemt kvantum – som

i ...kun kaffe – men jeg havde tænkt mig helt andre aktiviteter) vs. *Hun lovede mig kun én dans.*

En sandhed er en konkret ytring, der passer, men i at *elske sandhed* bliver det 'tekstmasse med lutter sande ytringer' (generisk). Og den er uendelig. Her kan vi også modstille skarpt som ved konkreterne: *Han er grebet af (en) sandhed:* to helt forskellige betydninger.

Talrige abstrakter ligger og skvulper mellem uafgrænset (stofligt) og afgrænset (tingsligt). Sproget fremhæver det ene eller andet aspekt ved sin artikel-behandling, men gedigne kontraster som ved konkreterne er svære at slå ned på: *lykke, natur, ære, held, stilhed, synd, glæde, håb, tvivl, angst, lyst, sygdom.* Jf. med samme betydning (nøgternt set): *Der er (en) smuk natur ved Ry. – Det var (en) stilhed før stormen.*

Lykke er dels dén næsten lallende salighed, som romantikere tror, de bør stræbe imod og fastholde til deres dages ende, altså 'lykke-tilstand' (stofligt), men det er også en, ak, så forbigående tilstand: *Det var en lykke, da jeg læste, at fabrikken genåbnede.* Det kan også betegne det helt kortvarige held: *Det var en lykke, at jeg havde slukket for strømmen.* Skønt betydningsforskellene er klare nok, er det svært at få dem til at kontrastere skarpt. Og sproget åbner tit for begge aspekter: *Vi følte (en) stor lykke.* Bemærk, at sproget ofte nægter at flertalsbøje abstraktet uanset, om det har afgrænset betydningsvariant: ****lykker, **stilheder, **angster.**

Er der også tendens til neutrum blandt abstrakte »stofnavne«? I høj grad:

altså jeg har noget angst, og går tit med vejrtrækningsproblemer og svimmel osv, var indlagt for en mdr. siden, grundet **mit angst** troede det var mit hjerte... (2009, Netdoktor.dk)

Sig selv og ens nære er uerstattelige og kun det uerstattelige kan bringe **sandt lykke.** (Robert fra Brabrand 2008, E-kontakt.dk)

mit tvivl opstår så, når jeg tænker på hvordan jeg skal håndtere det her og hvor jeg skal starte? (2009, mybanker.dk)

Går lidt og fifler med tanken om at købe en sprit neues Touran med en masse lækkert ekstra udstyr, men **mit tvivl** er lidt om det er en god ide? Boller man sig selv lidt i røven ved at købe en gulpladebil fra ny af? (Michael B 2008, autocom.dk)

Om andre end hr. Robert er fra Jylland, kan jeg jo ikke se.

Stofnavne bliver neutrum

Hvordan er det nu kommet sig, at stofnavne tenderer mod neutrum? Første skridt blev taget i slutningen af 1400-tallet, da *megen, liden, nogen* som stof-kvantorer blev sat i neutrum foran alle tre køn (i alle skandinaviske dialekter): *meget mad, lidt mælk, noget røg.* Lidt blev i sin sammentrukne form ret hurtigt obligatorisk. *Nogen* overgav sig aldrig helt i trykstærk stilling, hvor fokus er 'ikke ingenting' (ellers: 'et mindre kvantum'): *Vi har 'ikke 'nogen 'suppe. – Er der 'nogen 'vælling tilbage? – Born'holm kan vente 'nogen 'sol, for så-*

dan kan i hvert fald ældre københav-
nere stadig sige. Også ved abstrak-
terne holder fælleskøn sig, især hos
ældre ikke-jyder og især litterært:
'megen/-et' *'modgang, for nogen/-et tid
siden, ja, i visse litterære forbindelser
må vi ældre have fælleskøn: megen
glæde. Men i normalforbindelserne
vandt neutrum rask frem. Sligt var
umuligt i oldnordisk: Mikill matr, lítil
mjólk, nakkwarr ræykr.*

Hvorfor skete det? Vigtigt var
det, at de tre ord næsten kun havde
stofkvantor-betydningen tilbage, og
at *noget* med det nye neutrum var
obligatorisk tryksvagt, dvs. havde et
tryksvagt bøjningsmærke efter en
tryksvag rod, for det er svært at bøje
ord i en sådan lynhurtig passage.
Desuden er der sikkert sket en på-
virkning fra den urgamle neutrums-
substantivering med betydningen
'alt (ubegrænset) med den påg. egen-
skab': *det grønne/grønt – det gode/
godt – noget skarpt/hårdt – Skete der
noget? Kendt fra latin bonum 'et gode,
noget godt'. Specielt var konstruk-
tionen meget af ild, noget af fisk osv.
på spil (endnu ældre: meget ilds med
neutrums-substantivering + artens
genitiv), for dén bliver let ved udta-
lereduktion til meget ild istf. det opr.
megen ild osv.*

I kbhsk.-sjællandsk gik udviklingen
knap så hurtigt. Jyden Høysgaard
f. 1698 noterer, at københavnerne i
1700-tallet, modsat H. selv, kan sige

jeg vil købe nogen hvede/mælk/ost

Neutrum bliver først obligatorisk hos
folk født efter ca. 1800. Og fra i hvert
fald 1900 kan man bruge neutrum

om det særlig uformelige (ofte næ-
sten usynlige): *Tør det saft/jord/sovs
op! Forbindelser med adj.: brunt jord,
tykt sovs mener jeg var udelukket i
1950'erne.*

I jysk derimod gik udviklingen me-
get længere. Flg. eksempler er fra jysk,
både fra land og by, fra ca. 1900 og før:

et sted, hvor de ikke har andet have
end potteplanter – det forbandede
matematik – et stykke koldt steg – alt
frugten.

Gennemført er systemet i vestjysk
med foransat bestemt artikel og (som
i engelsk) ingen genus:

en hus, den var stor – noget mælk, det
var hvid – æ træ, den skal fældes – no-
get træ, det skal saves – det/æ ny sne.

I et grænseområde (Lild) mellem
øst- og vestjysk har vi så sære former
som:

en mand, en skib, en barn – manden,
skiben, barnen – noget vand, is, lyng
– vandet, iset, lynget.

Er der så alligevel 2 genus i vestjysk?
Nej, for genusbøjning signalerer per
definition intet om omverdenen.

Hvis bøjning fx markerer biologisk
køn, kaldes det *sexus*; dét har vi hel-
ler ikke, for *han–hun* er ikke bøjning,
men i andre sprog er der et element
heraf: isl. *sæll!* 'goddag, min herre!' –
sæl! 'goddag, frue!, latin *mi care* 'mit
kære hankønsmenneske!' – *mea cara*
'mit kære hunkønsmenneske!'.

Lars Brink (f. 1945)

De hyppigste navne bliver sjældnere

Af Birgit Eggert

År efter år er de danske medier på stikkerne når Danmarks Statistik sommer og vinter offentliggør de mest brugte fornavne til nyfødte, senest med en liste over de 50 hyppigste pige- og drengenavne for børn født i første halvdel af 2009. Hvad listerne dog ikke umiddelbart afslører, er at den andel af en årgang som disse top 50-liste gælder, bliver mindre og mindre.

De undersøgelser som præsenteres i det følgende, viser at den andel af befolkningen som bærer de hyppigste navne, er stærkt dalende og har været det i en lang årrække. Det gælder både når man ser på de hyppigste navne i hele befolkningen, og når man ser på de hyppigste navne for en bestemt årgang. De to ting hænger naturligvis sammen, men de følges ikke ad i samme tempo. Når det gælder hele befolkningen, falder andelen naturligvis langsommere fordi de færreste skifter navn, og en stor andel af ældre mennesker med meget ens navne står stærkt over for yngre årgange med meget forskellige navne.

Det er ikke muligt at finde fuldstændigt sammenligneligt talmateriale som går langt tilbage i tiden, men nedslag i forskellige materialer og undersøgelser viser at tendensen ikke er til at tage fejl af.

Navne i hele befolkningen

De nyeste tal fra Danmarks Statistik som gælder hele den danske befolkning, er fra den 1. januar 2010. De viser at det hyppigste mandnavn, Jens, bæres af 1,9 % af alle landets mænd, mens det hyppigste kvindes navn, Anne, bæres af 1,7 % af alle landets kvinder (www.dst.dk/nytudg/15119).

Hele befolkningen 1. januar 2010				
	kvinder	%	mænd	%
1	Anne	1,7	Jens	1,9
2	Kirsten	1,7	Peter	1,9
3	Hanne	1,5	Lars	1,7
4	Mette	1,4	Michael	1,7
5	Anna	1,3	Henrik	1,6

Bevæger vi os ned på den anden side af 1900-tallet, er det nogle helt andre tal vi ser. En sammentælling af folk født før år 1900 som optræder i CPR (Det Centrale Personregister), viser at 11,0 % af de mænd som nævnes, bærer det hyppigste mandnavn, Christian, og at 21,1 % af de kvinder som nævnes der, bærer det hyp-

pigste kvindenavn, Marie (Lis Weise & Birte Hjorth Pedersen: *Danske Fornavne*, København 1990, s. 154 og 157). CPR er først oprettet i 1968, og derfor er der ikke tale om fuldstændige tal for hele befolkningen. Men jeg mener godt at vi kan antage at de mennesker der var født før 1900 og som findes i CPR, kan være repræsentative for hele befolkningen i tiden op til 1900.

Folk i CPR født før 1900				
	kvinder	%	mænd	%
1	Marie	21,1	Christian	11,0
2	Anna	10,0	Peter	10,9
3	Kirstine	7,6	Jens	8,0
4	Johanne	6,6	Hans	7,7
5	Margrethe	5,1	Niels	7,0

Omtrent 100 år tidligere viser en folketælling fra 1801-03 at hele 31,2 % af kvinderne på den tid hed Anne/Anna/Ane, fulgt af Maren (13,4 %) og Karen (10,6 %). De hyppige navne blandt mændene var noget mere jævnt fordelt med Peder/Peter (ca. 13,8 %), Hans (ca. 13,8 %) og Jens (ca. 11,2 %). De forskellige stavemåder er talt sammen fordi de på dette tidspunkt blot er variationer af de samme navne. Den store overvægt af navnet Anne/Anna/Ane skyldes måske at det var hyppigt som første navn i dobbeltnavne som fx Anne Marie, Anne Margrethe osv. Men det er tydeligt at

de hyppige navne var ekstremt hyppige på den tid. Undersøgelsen som disse tal er hentet fra, gælder den samlede befolkning, og derfor har jeg ud fra den antagelse at befolkningen bestod af lige mange kvinder og mænd, fordoblet procenttallene så de gælder andelen af hhv. kvinder og mænd og dermed er nogenlunde sammenlignelige med de øvrige tal som præsenteres her på siderne (Birgit Eggert: *Almuens fornavne omkring år 1800. I: Landbohistorisk Tidsskrift 2009:1*).

Første fornavn i folketællingen 1801-03				
	kvinder	%	mænd	%
1	Anne/ Anna/Ane	31,2	Peder/ Peter	13,8
2	Maren	13,4	Hans	13,8
3	Karen	10,6	Jens	11,2
4	Kirsten	7,0	Niels	10,2
5	Maria/ Marie	6,2	Christen	7,0

De ældste tilgængelige tal der giver mening i en sammenligning som denne, kommer fra en undersøgelse af navneskikken i 1600-tallet (Eva Villarsen Meldgaard: *Dansk fornavneskik i 1600-tallet. I: Studier i Nordisk Filologi 63, 1982*). Undersøgelsen er ikke landsdækkende, men gælder nogle udvalgte områder, og forskellige stavemåder er talt sammen da de også på denne tid er varianter af

de samme navne. Her har jeg valgt at fremhæve dens to mest markante områder, København og Nordvestjylland. I København er der færre som bærer de hyppige navne, mens en større andel bærer de hyppigste navne i Nordvestjylland – både blandt kvinder og mænd. Der er dog ikke tale om en lige så ekstrem hyppighed som vi så omkring år 1800, især når Nordvestjyllands Maren med 23,1 % slet ikke op på siden af Anne som vi så ovenfor. De øvrige tal i Nordvestjyllands top 5 stemmer lidt mere overens med situationen omkring år 1800. Maren er ikke et navn som ofte findes i dobbeltnavne, og når det alligevel har en overvægt som vi ser her, er der slet og ret tale om et ekstremt populært navn. I 1600-tallet var brugen af dobbeltnavne i Danmark desuden kun i sin vorden og sås næsten udelukkende i kongehuset og hos adelen. I materialet fra Nordvestjylland er der ingen eksempler på dobbeltnavne (a.a. s. 188).

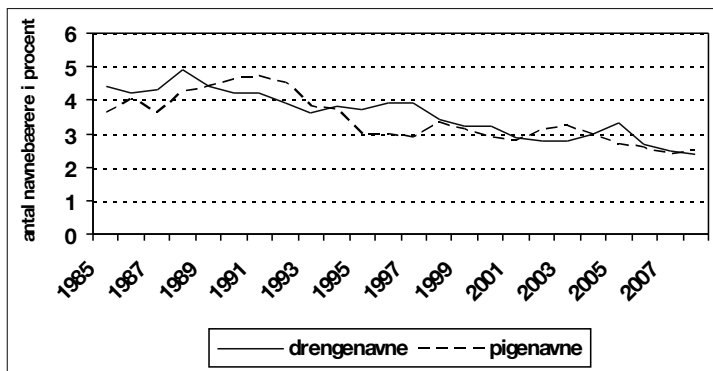
Mandsnavne i 1600-tallet				
	København	%	Nordvestjylland	%
1	Peder	8,8	Christen	16,1
2	Hans	7,7	Niels	13,1
3	Niels	6,8	Jens	9,8
4	Jens	6,5	Peder/Per	9,5
5	Anders	4,9	Anders	7,0

Kvindenavne i 1600-tallet				
	København	%	Nordvestjylland	%
1	Anna/Anne	17,7	Maren	23,1
2	Marren/ Marne [~ Maren]	11,1	Anna/ Anne	13,9
3	Karren/ Karne [~ Karen]	9,6	Dorithe	10,2
4	Kirsten	8,1	Else	10,2
5	Margrete	6,1	Karen	10,2

Navne blandt nyfødte

Af det foregående kan vi se at den andel af befolkningen der bærer de hyppigste mands- og kvindenavne, har været dalende i flere hundrede år, men det er også tydeligt at det største fald er sket i nyeste tid. Fra 1985 har vi tal for hver årgang, og derfor kan vi følge udviklingen år for år ganske nøje. Selvom der kun er tale om en periode på 25 år, er udviklingen meget tydelig. De nyeste tal gælder børn født i første halvdel af 2009, og her bærer 2,4 % af pigerne det hyppigste pigenavn, Freja, og 2,5 % af drengene bærer det hyppigste drengenavn, Lucas (www.dst.dk/navne).

Det ændrer sig naturligvis hvilket specifikt navn der er det hyppigste, men i figur 1 kan vi se hvordan den andel af en årgang som bærer det hyppigste dreng- eller pigenavn, er faldet støt igennem den tid Danmarks Statistik har offentliggjort sine lister.

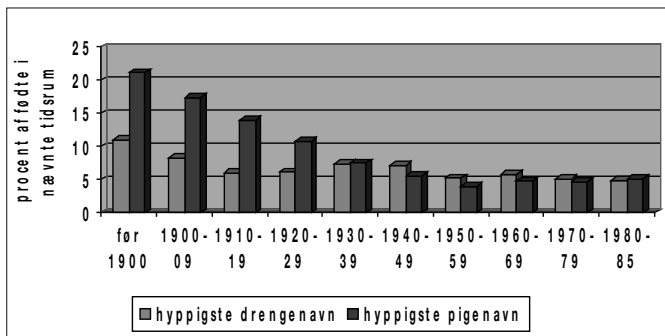

Figur 1: Andelen af børn i hver årgang inden for hvert køn som bærer det hyppigste dreng- eller pigenavn, er faldende. Kilde: Danmarks Statistik (www.dst.dk/navne).

Figur 1 viser også at udviklingen er meget ens for dreng- og pigenavne i denne periode, men sådan har det ikke altid været. En undersøgelse fra 1990, foretaget på baggrund af CPR i 1985, viser at der endnu i begyndelsen af 1900-tallet var stor forskel mellem dreng- og pigenavne.

Der er tale om en undersøgelse hvor tallene har en anden baggrund end tallene i figur 1. 1990-undersøgelsen gælder alle fornavne (dvs. at fx Jens Peter tælles med som to navne), hvor de nutidige tal fra Danmarks Statistik kun medregner det første fornavn, og CPR medtager ikke dem som er døde inden registrets oprettelse i 1968. Alligevel er det tydeligt at den andel som bærer de hyppigste dreng- el-

ler pigenavne, er støt faldende gennem 1900-tallet. Der er interessant at pigernes hyppigste fornavn indtil 1920'erne har været væsentligt mere udbredt end det tilsvarende hos drengene. Det er et forhold som, som vi ovenfor kunne se, går helt tilbage til 1600-tallet når det gælder den samlede befolkning, men hvad der er årsag til dette, har jeg ikke umiddelbart noget bud på. Nogle forskere mener dog at opkaldelsestraditionerne var stærkere når det gjaldt drenge og mænd, og at man derfor havde en bredere brug af drengenavne. Fra omkring 1930 nærmer tallene sig imidlertid hinanden, og hyppigheden af de mest populære dreng- og pigenavne følges nogenlunde jævnt ad efter den tid.

Figur 2: 1990-undersøgelsen viser at andelen af børn født i hvert årti gennem 1900-tallet som bærer det hyppigste dreng- eller pigenavn, er faldende. (Kilde: Lis Weise & Birte Hjorth Pedersen: *Danske Fornavne*. København 1990)

Mulige årsager til udviklingen

Hvad der er årsag til de almindeligste navnes dalende hyppighed, er svært at vide med sikkerhed, men mit gæt er at en række forskellige forhold spiller ind. En oplagt forklaring kunne være at der generelt har været en stigende individualisering i vores samfund, og at man i den sammenhæng vælger mere forskellige navne til sine børn. Men i det foregående har vi set at det er tale om en udvikling som har fundet sted siden 1800-tallet, og dermed er det ikke nok at forklare udviklingen som en følge af individualiseringen.

I 1800-tallet fik danskerne en masse nye kulturelle påvirkninger, der kom skolepligt for alle i begyndelsen af århundredet, mobiliteten i landet blev større og store dele af landbo ungdommen kom på højskole. Det betød at flere kunne læse avisen, tilegne sig ny litteratur osv., og den brede befolkning i hele landet fik i langt højere grad kendskab til de nye strømninger og dermed også til de sjældnere og nye navne der fulgte med, end de tid-

ligere havde haft. Dette er et forhold som bliver understreget i sammenligningen af top 5-listerne fra 1600-tallets København og Nordvestjylland, hvor der er en markant mindre andel af københavnere der bærer de hyppigste navne, end tilfældet er for nordvestjyderne. København havde en langt mere blandet befolkning med en langt større kulturel berøringsflade end man havde på landet.

Når den andel af en årgang som bærer de 50 hyppigste dreng- og pigenavne, bliver mindre og mindre, ville et logisk resultat være at der skal stadig mindre til for at der sker store forskydninger blandt de hyppigste navne. Alligevel er der kun et par nye navne på Danmarks Statistiks top 50-liste hvert år, og det må betyde at der trods alt stadig er en vis enighed blandt de navngivende forældre om hvilke navne der er mest tiltalende til deres nyfødte børn.

*Birgit Eggert (f. 1973)
ph.d., adjunkt ved Nordisk Forsknings-
institut, Københavns Universitet*

Årets ord og udtryk 2009

Mål og Mæle har kåret Årets ord (og udtryk) på egen hånd siden 2006 (ommer-året), men fra 2009 gik vi sammen med P1's *Sproglaboratoriet*. Som noget nyt introducerede radioen et dommerpanel, som vores egen redaktør Jørn Lund sad i. Man kan høre udsendelserne på <http://www.dr.dk/P1/Sproglaboratoriet>.

Årets ord

Det ord, dommerpanelet endte med at udvælge, var *lømmelpakke* (11. december 2009). Ordet er den folkelige betegnelse for lovkomplekset *L 49 Om straffeloven og lov om politiets virksomhed*. Lovkomplekset blev lanceret af Venstres politiske ordfører, Peter Christensen; men det var Venstres retsordfører, Kim Andersen, som fandt på ordet.

Både førsteleddet, *lømmel*, og sidsteleddet, *-pakke*, er interessant. En *lømmel* er 'en (yngre) mand eller stor dreng som opfører sig provokerende eller upassende' (*Den Danske Ordbog*). Ordet er, hvad man i ordforrådsforskernes værkstedssprog kalder *morfaragtigt*. Det er en så klokkeklar anakronisme i nutidssproget, at det kun kan være ment i spøg. Desuden er lømmelalderen en afgrænset periode; man vokser ud af den. Der er ikke så megen aktuel, livsfarlig bandekriminalitet over *lømmel*.

-pakke er et temmelig produktivt sidsteled i sammensætninger. Alene i forbindelse med finanskrisen er der kommet 3 *bankpakker*; i 1986 var der *påskepakken*, og i 1998 fik vi Nyrups

pinsepakke. Betydningen kender vi fra 1972. *Pakke* har positive associationer; der er hygge og gavmildhed forbundet med pakker. Så en lovpakke er født med sproglig glasur.

Alt i alt ånder *lømmelpakke* godt gammelt, overskueligt Danmark. Posten i Korsbæk kunne såmænd komme forbi med den og få en kop kaffe med på vejen. *Lømmelpakken* tilhører en svunden tid og drejer sig om en aldersgruppe, der ikke rigtig kan gøre for det. Kan det blive venligere?

Årets udtryk

Den lidt mere sprælske kategori *Årets udtryk* skal heller ikke svigtes. En af vores læsere, Karsten Matzen fra Herning, har slået kraftigt på tromme for Obamas credo *Yes we can*. Vi har valgt den danske version. Det er et herligt dynamisk og positivt motto, slagord, bonmot, *you name it*, der er som skabt til at få folkemasserne til at rette ryggen og tage fat.

Udtrykket blev brugt i alt syv gange i sejrstalen i Chicago i november 2008 (2008? Javel, men udtrykket vandt først en vis udbredelse i dansk i 2009). Nærlæser man talen i dens danske oversættelse, vil man opdage noget pudsigt. Her er et udpluk:

"særligt en er i mine tanker i aften. [...] en kvinde, som afgav sin stemme i Atlanta. [...] Ann Nixon Cooper er 106 år. [...] Og i aften tænker jeg på alt det, hun har set [...]. De tidspunkter, hvor vi fik at vide, at vi ikke kan, og de mennesker, der pressede på med det, som amerikanerne kræver: Ja, vi kan!"

Ja, vi kan? Næh: *Jo, vi kan!* På dansk skelner vi mellem *ja* i positivt-frem-sættende sammenhænge og *jo* i be-nægtende:

Kan I se kirken? – *Ja, vi kan.*

Kan I ikke se kirken? – *Jo, vi kan*

Kan I være med? – *Ja, vi kan.*

I kan ikke være med – *Jo, vi kan*

Der er ingen tvivl om, at det originale *Yes we can* er et trodsigt et, hvad der på dansk lægger op til *jo*. Men over-sætteren har altså valgt *ja*, selv om det umiddelbart passer dårligt ind i sammenhængen. Den pertentlige læser vil se det som en fejl; mens den milde læser med det store overblik vil fokusere på, at oversætteren her går på kompromis i en højere sags tjene-ste, nemlig at hjælpe med at etablere mottoet også på dansk. I det lys vil det være upraktisk med snart en form, snart en anden.

Mål og Mæle vælger den trodsige udgave som Årets udtryk: *Jo, vi kan!*

Jo, vi kan er et eksempel på et moderne bevinget ord, forstået som et ord eller udtryk, der anvendes med bevidst reference til en bestemt prominent bruger eller historisk brugs-situation. Det er ikke nødvendigt at skabe nyt for at blive knyttet til noget bevinget: Før Obama er der masser, der har sagt *Ja* eller *Jo, vi kan* og lig-nende fraser, jf. en bogtitel som *Jo, du kan* af Nicolai Moltke-Leth fra 2001 (*Jægerbogen før Jægerbogen*).

Andre ord

Der er kommet ca. 200 forslag fra lytterne og læserne (kursiveret ne-denfor). Påfaldende er især mængden af *klima*-ord. Mål og Mæle kårede al-lerede forrige år *Klimaministeriet* som

Årets ord, men i år har en del læsere/lyttere desuden peget på ord som *klimaaftale*, *klimaforandring*, *klimakom-missær*, *klimaløsning*, *klimavegetar* (et nyt, prisværdigt motiv) og *klimavenlig*.

Set i det lys er fraværet af den spøjse ord dannelse "klimafængsel" mærkelig: Det er et indforstået navn på det midlertidige interneringssted, politiet indrettede for *klimalømler* i en lagerbygning i Valby under *Klimatop-mødet* i 2009. Mødet blev også kaldt "COP15", som heller ingen har peget på. Det dækker over indholdet 'Kø-benhavn' og 'nummer 15', idet topmø-det i København var det 15. i rækken.

Hverken "klimafængsel" eller *kli-malømmel* er direkte forbundet med klima: Bagved ligger i virkeligheden de udvidede sammensætninger *klima-topmødefængsel* og *klimatopmødeløm-mel*. Noget lignende gælder forslagene *klimakvalme* og *klimaskeptiker*: Det gi-ver ganske enkelt ikke mening at have kvalme over eller at være skeptisk over for klimaet som sådan. Derimod kan man hhv. have og være det over klimadebatten el.lign.

Der er også blevet foreslået masser af *klimaneutrale* ord som fx *hadforbry-delse* (direkte oversat fra eng. *hate crime* om vold mod afvigere såsom bøsser), *kirke-asyl*, *svingkommune* (kommune som i forbindelse med et valg skifter fra regering til opposition eller omvendt), *Twitter* (nyt socialt netværk på internettet), *vanvidsbilist* og *X-Factor*.

Vi minder om, at jagten på det nye års (2010) ord og udtryk ér begyndt.

KF og CE